

POZNÁMKY K NEJSTARŠÍM DĚJINÁM PARDUBIC**František Šebek**

Pražský Archeologický ústav AV ČR provedl v roce 1995 archeologický výzkum části kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích. Výzkum mimo jiné prokázal dosud nepředpokládanou skutečnost, že kostel v tom půdorysu, jak se dochoval (a nejméně v rozsahu, jak byl prozkoumán), nechal postavit od základů až Vilém z Pernštejna na počátku 16. století. Na základě toho a spolu s interpretací archeologického výzkumu, podniknutého v Pardubičkách v letech 1993 - 1994 Východočeským muzeem v Pardubicích, odhodlal se Martin Ježek, který vedl archeologický výzkum kostela sv. Bartoloměje, nastínit jiný obraz nejstarších dějin Pardubic^{*)}, než jak byl podán v posledním monografickém zpracování dějin města z roku 1990.¹⁾ Učinil tak ve studii, která je otištěna před touto statí. S řadou argumentů, jimiž Ježek dokládá svá tvrzení, nemohu souhlasit, respektive pocítuji za nutné vyjádřit se k míře jejich průkaznosti, eventuelně naznačit další dimenze některých problémů. Činím tak jen u těch tvrzení Ježkovy studie, která považuji za základní nebo která charakterizují Ježkovu pracovní metodu. Některá další Ježkova konstatování, u nichž shledávám určité nesrovnalosti, nechávám stranou, neboť tato stať by se stala neúměrně rozsáhlou.

*) Archeologické výzkumy v pardubickém kostele sv. Bartoloměje a v Pardubičkách a prezentace jejich výsledků na veřejnosti v r.1995 vyvolaly mimořádný zájem. Přestože výzkum kostela ani areálu v Pardubičkách není dosud uzavřen, rozhodla se redakce VěSH věnovat oběma tématům větší pozornost, a to vzhledem k polemice, která se rozvinula při konfrontaci hypotéz, vzestupných z interpretace archeologického výzkumu, s písemnými prameny. Po dohodě s oběma autory zveřejňujeme v tomto svazku VěSH studii M. Ježka "K poloze vsi "Pordobic"" (s.15-28), s jejímiž závěry polemizuje F. Šebek ve studii "Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic" (s.29-56). Diskusi ke zmíněnému tématu nepovažujeme za uzavřenou, naopak redakce uvítá v rámci interdisciplinárního výzkumu další odborně podloženou argumentaci.

1) F. Šebek a kol.: Dějiny Pardubic I. Pardubice 1990, s.36 - 41, 47 - 50.

1. Kdy byl postaven dnešní kostel sv. Bartoloměje

Z archeologického výzkumu vyplývá, že základy kostela vznikly nejspíše až na začátku 16. století. Kostel, jak známo, měl sloužit jednak jako rodová hrobka Pernštejnů, jednak pro katolické bohoslužby provozované minoritským klášteřem, založeným Vilémem z Pernštejna někdy před polovinou roku 1514.²⁾ Na základě archeologických nálezů dospěl ovšem M. Ježek k závěru, že výstavba kostela byla zahájena až po polovině druhého desetiletí 16. století (s.20, pozn.7), tedy někdy po roce 1515. Tvrdí také, že v kostele objevený hrob, který narušila stavba kostela, pochází ze druhého desetiletí 16. stol. a při zakládání stavby byl tento hrob „zakrátko porušen“ (s.22, pozn.10), to jest „zakrátko“ po provedeném pohřbu (!). S Ježkovým datováním zahájení stavby kostela nelze souhlasit, neboť z písemných pramenů vyplývá něco jiného. Věnujme se proto nyní těmto pramenům.

Do pardubické městské „Knihy rudé“ zapsal v průběhu roku 1515 městský písař Burian oslavnou báseň na Viléma z Pernštejna,³⁾ jakožto obnovitele města po požáru r.1507. Burian v ní velebí Viléma mimo jiné za to, že pro město upravil „kostel český“, školu a také faru. Oním kostelem byl nade vše pochybnost farní kostel Zvěstování P.Marie. Z užití přívlastku „český“ lze soudit, že ve městě tehdy stál ještě jiný kostel a že ony kostely současníci (r.1515) rozlišovali ve městě vžitými přívlastky. Oním druhým, tehdy tudíž již existujícím kostelem, nemohl být jiný, než kostel sv. Bartoloměje. O správnosti této úvahy svědčí záznam v nejstarším perňštejnském urbáři. Píše se tam o poddanském platu měšťana Jana z domu proti „německému kostelu na zdi“, tj. přiléhajícímu k hradbě⁴⁾.

2) Založení minoritského klášteře před polovinou r.1514 datuje listina Viléma z Pernštejna na povýšení donace klášteři r.1516, v níž Vilém píše „pokudž jsem ještě nejvyšším hofmistrem království Českého byl...byl jsem dal osmdesáte kop míšeňských klášteři Pardubskému, kterýž jsem já založil“ (AČ XVII., č.1025, s.238). Úřadu nejv. hofmistra se pan Vilém vzdal v první pol. roku 1514. Výslovné uvedení momentu skončení výkonu úřadu by mohlo nasvědčovat, že k založení klášteře došlo nedlouho předtím. Důvody zdůraznění této skutečnosti v listině ovšem mohly být i jiné. V této souvislosti je nutno vzít v úvahu, že už v roce 1514 se v Pardubicích užívalo označení ulice ke klášteři (viz P.Vorel: Popis města Pardubic z roku 1514, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 24, 1989, s.211-215).

3) Naposledy k tomuto prameni viz V.Hrubý - P.Vorel: „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, in: Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof.dr. Josefa Petráně, uspoř. Z.Beneš, E.-Maur, J.Pánek. Praha 1991, s.161-190.

4) Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Pardubice, kniha č.1511,

Této dispozici přesně odpovídá kostel sv. Bartoloměje a přitom onen zápis v urbáři vznikl dříve, než Burianova báseň. V době vzniku Burianovy básně (1515) se tedy ve městě běžně používaly přívlastky pro dva tehdy existující kostely: německý (na zdi) a český (farní kostel Zvěstování P.Marie). Kostel sv. Bartoloměje v roce 1515 tedy musel být logicky již v provozu.

Uvedené tvrzení nemusíme opírat jen o tento jeden pramen, ale k dispozici jsou další svědectví. Výmluvně zní listina Viléma z Pernštejna ze 6.prosince 1516.⁵⁾ Vilém v ní nahrazuje své původní nadání minoritskému klášteři z 80 na 100 kop grošů míšeňských ročně. Touto listinou Vilém vlastně jen rozvedl a potvrdil to, o čem rozhodl už před více jak rokem. Obvňování klášteře ve výši 100 kop gr.miš. místo původních 80 kop totiž zakotvil už do svého kšaftu ze 30. dubna 1515.⁶⁾ Ve zmíněné listině pro pardubické minority Vilém píše, že jim přiznává takový důchod, „aby služba boží v tom kostele dít se mohla na věčné časy...a ten klášter jsem jim poddal a poddáván nyní i na budoucí časy, aby oni tu pánu Bohu sloužiti mohli“ (kurzíva F.Š.). Vilém k tomu mimo jiné ještě dodává: „a víc-li jim co zbude, aby to na kostel neb na svůj klášter aneb na kostelní věci vynaložili“.⁷⁾ Nikde náznaku, že by tehdy minorité neměli při klášteře vlastní kostel, naopak se to má za samozřejmé.

M.Ježek si byl vědom rozporu mezi datováním zahájení stavby kostela, k němuž dospěl svou interpretací archeologických pramenů, jak je dokázal postihnout, a nespornou skutečností, že klášter byl založen podstatně dříve (před pol. r.1514). Proto dostal nápad, jak rozpor jednoduše vysvětlit. Minorité se prý, než byl postaven kostel sv. Bartoloměje (podle Ježka až někdy po roce 1515), „nemohli usídlit jinde, než při druhém, starším pardubickém chrámu, zasvěceném Panně Marii.“ (s.18, pozn.7). Taková teorie ovšem nemůže obstát a svědčí o autorově neznalosti dobových reálií. O co jde ?

V již několikrát citované listině Viléma z Pernštejna totiž nalezneme zeřetelnou lokalizaci založeného klášteře. Vilém z Pernštejna doslova napsal, že „...z milosti pána Boha všemohoucího klášter nad řekou v městě

fol.250v. Rozbor a datování urbáře viz P.Vorel, Nejstarší urbář pardubického panství a jeho vypovídací hodnota o vývoji Pardubic v letech 1506 až 1516, Příloha Informačního zpravodaje Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu - pobočka Pardubice. Pardubice 1990. Podle Vorla byl citovaný zápis o Janově domě proti německému kostelu na zdi učiněn někdy v průběhu roku 1507, nejspíše před červencem 1507 (viz c.d. s.4-11,40).

5) AČ XVII., č.1025, s.238-240.

6) AČ XVII., č.950, s.157.

7) AČ XVII., č.1025, s.239.

svém Pardubicích udělal jsem...⁸⁾ Klášterem nad řekou ovšem mohl být jedině objekt zhruba v místech dnešního děkanství, severně od kostela sv. Bartoloměje. Tudy, mezi ním a kostelem, protékala „řeka“ („strouha“, dnes tzv. Pernštejnský kanál), vybudovaná Vilémem z Pernštejna kolem roku 1500.⁹⁾ Místní určení objektů stojících ve městě „nad řekou“ nebo „nad vodou“ bylo tehdy pro současníky běžné a srozumitelné: užívali jej právě při bližším určení domů v této části města, než se vžil název Kostelní ulice a další orientační body (masné krámy, lázeň atd.).¹⁰⁾

Kromě toho je třeba vzít v potaz další závažné okolnosti. Vilém z Pernštejna vydal pardubickým měšťanům v roce 1512 městské zřízení a zakotvil v něm mimo jiné jedno ustanovení, které v dějinách města hrálo později nemalou roli. Vilém totiž na věčné časy povolil, aby se ve farním kostele Zvěstování P. Marie konala bohoslužba podobojí a měšťané „při tom mají zachováni býti, aby tu ti kněží té strany bývali v té faře, a oni aby je svobodně jednati mohli bez překážky naší i budoucích pánů a držitelův Pardubských.“¹¹⁾ Představa, že by Vilém z Pernštejna zavedl necelé dva roky poté u farního kostela katolickou bohoslužbu minoritů, je zcela absurdní. Zcela nemyslitelná je vize o současném obcování obou náboženství v tomto podle Ježka jediném existujícím kostele.

Vilém z Pernštejna měl k věci samozřejmě jiný, realistický přístup. Původně co by kališník sice konvertoval ke katolické víře, ale zároveň důsledně dopřával podobojí většině svých poddaných náboženskou svobodu. Při budování Pardubic jako rezidenčního města se zde snažil usadit ekonomicky silné měšťany a co nejschopnější řemeslníky v pestré škále prosperujících a pro pernštejnský dvůr potřebných oborů bez ohledu na jejich konfesijní příslušnost. Mezi novými obyvateli, pernštejnskými úředníky, dvořany, služebnictvem a zvláště mezi řemeslníky a umělci, pracujícími na rozsáhlé přestavbě města, zámku a na dalších stavbách (mnozí z nich zřejmě hovořili německým jazykem), se začali objevovat katolíci. Bylo zájmem Viléma z Pernštejna, aby se postaral o stánek pro katolickou bohoslužbu. Nekatolickou většinu obyvatel města uklidnil tím, že jim v městském zřízení (1512) zakotvil svobodu nekato-

8) AČ XVII., č. 1025, s. 238.

9) Viz J. Sakař: Dějiny Pardubic n.L., díl IV., Pardubice 1928, s. 5-6, 11, 71

10) Doklady k tomu viz P. Vorel: Nejstarší urbář, s. 38; P. Vorel: Knihy rudé města Pardubic (regesta z let 1515-1585). Příloha Inf. zprav. Klubu přátel pard. muzea. Pardubice 1987, s. 20; J. Sakař: Dějiny Pardubic IV., na různých místech. Tuto lokalizaci podtrhuje i topografie domů ulice "ke klášteru" v r. 1514, jak ji provedl P. Vorel: Popis města Pardubic z r. 1514, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 24, 1989 s. 211-215.

11) AČ XVII., č. 950, s. 157.

lické bohoslužby ve farním kostele a nadto jim dal významnou svobodu vlastního výběru kněze na věčné časy. Pro katolickou menšinu vystavěl kostel sv. Bartoloměje a ke kostelu přivedl minority (někdy před pol. r. 1514) a tento počín spojil se záměrem zřídit v kostele rodinnou hrobku, snad pro rýsuující se českou větev rodu. Mezi katolíky zřejmě převažovali německy hovořící lidé a kostelu se začalo říkat „německý“ a starému farnímu kostelu, kam chodila většina obyvatel, začali proto říkat „český“.

Vilém z Pernštejna při svých rozhodnutích nepochybně jednal promyšleně a nebyl vystaven časové tísní, aby musel při založení minoritského kláštera a kostela pro katolickou bohoslužbu přijmout, jak si představuje M. Ježek, dočasné řešení, které by ve městě nutně vyvolalo zmatek a napětí. Podobně s rozmyslem přistupoval Vilém z Pernštejna k řešení náboženských poměrů i na ostatních panstvích. Shodou okolností, 6. října roku 1514, vystavil v Pardubicích listinu pro obyvatele městečka Bystřice n. Pern. Slíbil za sebe a za své nástupce, že obyvatelům městečka nebude bráněno ve víře podobojí a že bez jejich vůle nebude k tamní faře dáván katolický kněz. A k tomu dodal: „pakli bychom...chtěli tu kdy kněze strany římské míti anebolito kněží, tehda to budeme moci učiniti my neb budoucí potomci naši, však tak, abychom... kostel zvláštní ustavili, anebolito klášter v tom městečku našem neb vně na předměstí.“¹²⁾ Vilém z Pernštejna nehodlal jítřit náboženské city svých poddaných a chtěl-li ustavit katolickou bohoslužbu, věděl, že předem musí vybudovat patřičnou svatyni. Vyjádřil to jak v citované listině z října 1514 bystřickým, tak skutkem někdy předtím v Pardubicích.

Z rozboru písemných pramenů na rozdíl od tvrzení M. Ježka vyplývá, že v průběhu roku 1515 se v Pardubicích již v běžném úzu rozeznávaly dva kostely: „český“ farní kostel Zvěstování P. Marie a „německý kostel“ sv. Bartoloměje, jehož úpravy, jak známo, pokračovaly i potom - do roku 1519 a později. Pozorný čtenář jistě posoudí váhu předestřených argumentů. V daném bodu polemiky se studii M. Ježka nezbyvá, než položit otázku, zda datovací schopnosti archeologických pramenů, které měl M. Ježek k dispozici, jsou natolik citlivé a přesné, aby jej opravňovaly k problematickým a kategoricky vysloveným tvrzením, nebo zda datační schopnosti těchto pramenů ve skutečnosti naopak nevykazují poněkud větší toleranci? Na tento problém budeme mít příležitost ještě v této stati narazit.

12) AČ XVII., č. 994, s. 202.

2. Otázka předchůdce dnešní stavby kostela sv. Bartoloměje.

Dosud se všobecně předpokládalo, že dnešní kostel sv. Bartoloměje měl předchůdce v podobě chrámu kláštera cyriaků, který, jak známo, vznikl mezi roky 1256-1295 a zanikl r. 1421. Po nových zjištěních o době výstavby dnešního bartolomějského kostela vyvstává otázka, zda cyriacký kostel a klášter nestál někde v okolí. M. Ježek tuto možnost zásadně odmítá a tvrdí, že cyriacký klášter s původním kostelem sv. Bartoloměje stál v Pardubičkách. Za důvod pro lokalizaci cyriackého kláštera do míst dnešního kostela sv. Bartoloměje, respektive jeho okolí, se považuje výmluvná shoda patrocina kostela; fragment gotické architektury, datovaný doposud do 13. stol. a zazděný dnes ve zdivu stěny tzv. Pernštejnského kanálu pod sakristií; později i další nálezy. Podívejme se nyní, jak se s těmito okolnostmi M. Ježek vyrovnává.

*

Začněme otázkou vypovídací hodnoty fragmentu gotické architektury s motivem tzv. jeptišky, zazděným do stěny tzv. Pernštejnského kanálu v roce 1912 spolu s jinými architektonickými zlomky.

M. Ježek nejprve odmítl datování zlomku do 13. stol.¹³⁾ a tvrdí, že „pravděpodobnější je vztah fragmentu k dílům pozdní gotiky“ (s. 19). Opírá se tu však jen o všeobecné zjištění, že v pozdně gotickém umění se také mohou vyskytovat příklady romanizujících prvků. To samozřejmě samo o sobě v daném případě vůbec nic nedokazuje. V závěru statě se autor k datování zlomku znovu vrátil a odvolal se na nedávný jeho rozbor, který provedli v rámci stavebně historického průzkumu kostela P. Macek a M. Ebel. Ježek považuje poté otázku datování za uzavřenou, neboť autoři průzkumu prý „kladou vznik fragmentu do období pozdní gotiky“ (s. 26, pozn. 20). P. Macek a M. Ebel ale své závěry formulují jinak, než jak tvrdí Ježek! Dobu vzniku fragmentu kladou nejspíše do doby poparléfovské a pouze připouštějí možnost i pozdějšího původu.¹⁴⁾ Otázka datování zlomku si patrně vyžádá v budoucnu vskutku hlubší rozbor. Ke snaze posunout jeho vznik do pozdní gotiky dlužno pozna-

13) Do 50. až 60. let 13. stol. naposledy datovala tento zlomek architektury v srpnu 1984 při návštěvě Pardubic doc. A. Merhautová - Livorová (spolu s dr. Petrem Sommerem se tehdy účastnila komise, která posuzovala průběžné výsledky archeologického výzkumu u presbytáře kostela sv. Bartoloměje).

14) P. Macek a M. Ebel: Pardubice. Arciděkanský kostel sv. Bartoloměje. Stavbně historický průzkum. Praha 1996. K problému se autoři vyjadřují v textu na dvou místech, které pro přesnost ocitujeme. Na s. 40 se při popisu zlomku konstatuje: „Patrný jsou hrotité oblouky s vloženými nosy. K nim ale navíc přiléhají části asymetrických útvarů v podobě části srpku. Jejich tvar lze nejspíše spojit až s poparléfovskými plaménky...K dataci lze pouze konstatovat, že zařazení již do 13. stol. je velice problematické a dle

menat, že v Pardubicích, přes bouřlivou stavební činnost na přelomu 15. a 16. stol., lze zaznamenat v dobře známém inventáři pozdně gotické kamenické práce (ve městě, v kostelích i na zámku) pouze několik téměř stereotypně se opakujících tvaroslovných prvků, většinou konzervativních.¹⁵⁾ Zařazení inkriminovaného zlomku do pozdní gotiky (ve své podstatě problemtické) by v prostředí Pardubic představovalo naprostou anomálii, která nemá ani vzdáleně příbuznou analogii.

M. Ježek si byl patrně vědom, že jeho datování zlomku není příliš průkazné a proto přišel s dalšími argumenty. Podle něj „případnou diskusi... uzavírá určení petrografické příslušnosti použité horniny. Fragment i zdivo...jsou z čedičového kamene...“ (pozn. 8 na s. 19). Fragment samozřejmě není z čediče, ale z pískovce, a tak diskusi raději ani tentokrát neuzavřeme. K „petrografickým argumentům“ v jiné souvislosti se ještě vrátím.

V Ježkově stati se dále tvrdí, že „bohužel nevíme, odkud článek (rozuměj: onen zlomek architektury - pozn. F.Š.) pochází.“ A hned k tomu v poznámce dodává, že „je neznalost naleziště důležitou okolností. Fragment nechal do stěny vsadit B. Dvořák, architekt známý svými mystifikátorskými praktikami...“ (s. 18-19, pozn. 8). Nebudu rozebírat zavádějící příklady „mystifikátorských praktik“ architekta B. Dvořáka, uvedu jen toto: O nalezení fragmentu při úpravách kostela sv. Bartoloměje v r. 1912 se opakovaně zmiňuje ve svých Dějinách Pardubic n. L. Josef Sakař.¹⁶⁾ Prof. Sakař průběh prací pozorně sledoval nejen jako historik, pracující tehdy na dějinách města, ale i jako předseda městské památkové komise a jednatel „Jednoty pro rozšíření děkanského Chrámu Páně v Pardubicích“. Nález samozřejmě vzbudil jeho pozornost. Při známé osobní averzi Sakař verzu Dvořák, by si v tehdy rušných Pardubicích sotva mohl Dvořák dovolit inscenovat Ježkem podsouvanou „mystifikaci“ - v těchto místech by se jí totiž zcela jistě nedalo utajit.

výše uvedeného spíše nepravděpodobné“ (kurzíva F.Š.). V poněkud významově posunutém konstatování se k věci vyjadřují podruhé na s. 54 (citované Ježkem): zlomek „rozhodně nelze datovat do 13. století, jeho tvarový rozbor poukazuje nejdříve do poparléfovského období (rotující plaménky), vyloučit nelze i výrazně pozdější původ“ (kurzíva F.Š.).

15) Jediný výraznější progresivní prvek kamenické práce představuje doklad působení Hanse Spiesse na zámku (viz k tomu Y. Đuranová, P. Štírber a H. Vítová: Nástěnné malby ve Vojtěchově sále pardubického zámku, restaurátorská zpráva z r. 1994, rkp. uložen ve Východočeském muzeu Pardubice; za upozornění na další projevy této hutě na pardubickém zámku děkuji dr. T. Durdíkovi) a potom až na zámku gotickorenesanční portály a ostění, které se ale již časově vymykají řešenému problému.

16) J. Sakař: Dějiny III., s. 88 pozn. 6; tamtéž díl IV., s. 80, pozn. 11, obdobně i na s. 71, pozn. 2 aj.

Jestliže byl ovšem kostel sv. Bartoloměje postaven až někdy na začátku 16. stol., nutno vysvětlit, jak se tam dostal architektonický zlomek ze starší sakrální stavby (odmítneme-li arci vizi o notoricky mystifikátorských praktikách architekta B. Dvořáka). Vysvětlení není obtížné, připustíme-li, že stála někde v okolí dnešního kostela. Když Vilém z Pernštejna přistoupil po r.1491 k přestavbě do té doby málo rozvinutých Pardubic na novou rezidenci, odpovídající tehdy výjimečnému postavení Pernštejnů, došlo při tom k razantním zásahům do terénu a to i v intravilánu. Svědectví o tom je dostatek. Např. samotný archeologický výzkum v kostele sv. Bartoloměje ukázal, že jeho severní stěna byla založena v mohutných navážkách, jimiž byl vyrovnán terén na svahu k tzv. Pernštejnskému kanálu, který tu byl vykopán kolem roku 1500.¹⁷⁾ Podobně pár desítek metrů odtud se podařilo již dříve zjistit sanační navážku pod základovou spárou hradby, vybudované na úpatí zámeckého valu.¹⁸⁾ V poslední době se objevují stále nové a nové doklady o mohutných sanačních navážkách a úpravách terénu v areálu zámku. Při sanaci zbytků starších objektů a při rozsáhlých úpravách bezprostředního okolí dnešního kostela sv. Bartoloměje (např. při budování vzpomínaného Pernštejnského kanálu, městského vodního příkopu, budování valů a hradeb městského opevnění) docházelo k několikerému přesunu hmot a materiálu. Při té příležitosti se mohl „zatoulat“ posuzovaný zlomek architektury do míst dnešního kostela sv. Bartoloměje. K přesunům zeminy a materiálu ostatně docházelo i později uvnitř kostela při dalších úpravách a přestavbách objektu, úpravách hrobů apod. Tak se různě dostaly do mladších zdí a pod podlahu kostela i některé další architektonické články, zlomky náhrobníků apod. Dodejme, že další rozsáhlé sanační práce probíhaly v bezprostředním okolí kostela (zvláště na jihu a jihovýchodě) např. při výstavbě jezdeckých kasáren na místě hradeb a valu v poslední třetině 18. stol. a podobně.

Zkoumaný architektonický zlomek zůstává po mém soud nadále dokladem, který zatím zcela nelze vyloučit z argumentace o existenci původního cyriackého kláštera někde v okolí dnešní stavby kostela sv. Bartoloměje.

*

V roce 1984 se při archeologickém výzkumu zjistil pod základem nynějšího presbytáře asymetricky vybíhající půlkruhový výběžek staršího základu, který byl tehdy interpretován jako s největší pravděpodob-

17) Viz pozn. 3.

18) Archeologický výzkum Východočeského muzea r.1976, dokumentace k tomu tamtéž.

ností zbytek pozdně románské apsidy.¹⁹⁾ Při nynějším výzkumu nenalezl M.Ježek předpokládané pokračování tohoto zbytku uvnitř kostela²⁰⁾ a odmítl jeho spojitost s jakoukoliv jinou starší stavbou. Vysvětluje, že oblé základové zdivo v závěru kostela bylo v gotice běžně budováno jako substrukce pro nadzemní polygonální závěr, přičemž si musel být vědom, že o takový případ tady vůbec nejde. Nalezený zbytek zdiva nynější půdorys presbytáře vůbec nerespektuje a jen s notnou dávkou fantazie lze připustit, že jde o technologickou záležitost, související se založením dnešní stavby do nestabilních navážek uložených na svahu v severní části stavby, jak míní Ježek (s.19) - onen zbytek zdiva totiž nebyl založen v žádných navážkách ani na svažitém terénu a pokud jde o Ježkem konstatovaný výskyt keramiky z 15. - 16. stol., ta byla nalézána jen ve vrstvách souvisejících se zdivem dnešního kostela, u onoho zbytku staršího oblého základu se žádný keramický nebo jiný materiál nenalezl. Zdá se, že s ohledem na výsledky výzkumu kostela sv. Bartoloměje v roce 1995 je třeba předpokládaný zbytek pozdně románské apsidy považovat za málo pravděpodobný, nelze ale zcela vyloučit stopy kamenné destrukce nějakého staršího objektu. M.Ježek nechal např. bez povšimnutí v roce 1984 zjištěnou situaci u opěráku na jihovýchodním rohu čelní stěny presbytáře, kde se zjistily pod jeho základem dva sice nedatované, ale oddělené a konstrukčně zcela odlišné (!) zbytky zdiva,²¹⁾ jejichž vysvětlení jako technologická záležitost při zakládání onoho opěráku se jeví jako ještě více problematické, než v předchozím případě.

Jiným důvodem pro odmítnutí jakékoliv možné existence zbytků starší stavební hmoty, než perňštejnská výstavba kostela, je pro M.Ježka určení původu použitého kamene. Konstatuje, že zdivo považované dříve za zbytek apsidy je z čedičového kamene, který byl pro stavbu pozdně gotického kostela přivážen z lomu na Kunětické hoře, zatímco ve starším období byl jako stavební kámen užíván čedič z žíly na Hůrkách u Pardubic. Odvolává se při tom na článek VI. Doubravy (pozn.7 na s.21). Doubrava v onom krátkém článku z r.1985 nejprve vysvětlil obtíže v rozeznání čediče z obou ložisek, aby konstatoval, že za příznivých okolností tak lze učinit. Poté uvedl 5 konkrétních příkladů užití obou hornin v pardubických stavbách a mezi nimi upozorňuje, že zatím nezjistil

19) E.Šebek: První etapa výzkumu u presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích, Zpravodaj KMVČ - spol. vědy XII/, s.113-119.

20) Nelze ovšem zcela vyloučit, že průběh zdiva nepokračoval pod oltářní mensou, výzkumem nedotčenou, ani, že vnitřek kostela nebyl postižen sanačními zásahy perňštejnské proměny intravilánu před novou výstavbou kostela.

21) Viz cit. práce v pozn.19 a dokumentace z výzkumu uložená ve Východočeském muzea (M.Ježkovi byla k dispozici).

užití hůreckého kamene ve zdivu kostela sv. Bartoloměje. O inkriminovaném místě pak píše: „Ani zřejmě starší zeď, na níž stojí závěr tohoto kostela, ho *asi* (!) (kurzíva a zvýraznění F.Š.) neobsahuje.“²²⁾ Doubrava posléze formuloval hypotézu, že hůrecký kámen byl zřejmě používán v první stavební periodě města ve 14. stol. Hned ale právem dodal, že „jakékoliv kategorické závěry jsou při současném stavu znalostí o užití obou hornin však předčasné“.²³⁾

V argumentaci, která má anulovat jakoukoliv možnost existence cyriackého kláštera někde v okolí kostela sv. Bartoloměje, přišel konečně M. Ježek s konstatováním, že žádné zbytky staveb kláštera nebyly objeveny ani při výzkumu u jižní stěny kostela a odvolává se na archeologický výzkum Pavla Šebesty z r.1969. K tomu nemohu než poznamenat, že Šebesta prováděl pouze záchranný výzkum tzv. „Černé kaple“ z první třetiny 18. stol.(!) - žádný souvislý průzkum u jižní stěny kostela prováděn nebyl!²⁴⁾

Relativní jsou také úvahy M.Ježka o nevhodných terénních podmínkách v okolí kostela sv.Bartoloměje a některé další.²⁵⁾

*

M. Ježek vynechal ve svých úvahách otázku shody patrocinia dnešního kostela sv.Bartoloměje s původním cyriackým klášterem a bez komentáře předpokládá jeho transfér od předpokládaného zaniklého koste-

22) VI.Doubrava: Z čeho se stavělo v Pardubicích nejdříve?, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 20, 1985, s.19-20. Doubrava v článku uvedl 6 případů zjišťovaného užití kamene z obou ložisek, poslední je však formulován jen obecně.

23) VI.Doubrava, c.d. Uvedl zde také důvody své opatrnosti, které lze ještě rozšířit. Myšlenka VI.Doubravy není přitom nezajímavá. Nutno ale nejprve založit exaktně dokumentovanou a daleko širší databanku zjištěného užití kamene z obou ložisek a to i mimo Pardubice (mj. pro odpověď na otázku lámání kamene na Kunětické hoře v době předhusitské, resp. předpernštejnské - z kunětickohorského kamene se např. v předhusitské době stavělo v Sezemicích, odkud bylo stejně daleko i do Hůrek). Přesto bude třeba vždy, jak si byl Doubrava vědom, s opatrností zvažovat možnost druhotného užití (zřejmě je to např. u kostela Zvěstování P.Marie aj.), současné těžby apod.

24) Osobně jsem byl tomuto výzkumu přítomen. Dokládá to také dokumentace ve Východočeském muzeu. Pokud se P.Šebesta zmínil v otištěné zprávě o výzkumu (Výzkumy v Čechách 1969, s.104, č.154 c.) o odkrytí zbytků fortifikačního systému v okolí kostela, šlo jen o zaznamenání výsledků činnosti těžkých zemních mechanismů při rekonstrukci silnice a chodníku jihovýchodně od kostela (viz dochovaná dokumentace).

25) M.Ježek na s.19-20. O podobě terénu, včetně úrovně hladiny řek, podmáčení a rozsahu inundací z doby před zásahy Pernštejnů do terénu, nevíme téměř nic! Viz k tomu níže na s.52; k absenci staršího střepevého archeologického materiálu v odkryté části prostor kostela viz též, co konstatováno na s.53, viz též zde pozn. 29.

la v Pardubičkách k dnešnímu kostelu v Pardubicích. V minulosti samozřejmě mohlo občas dojít k přenesení patrocinia ze staršího zaniklého kostela na nový: šlo ale o případy sakrálních staveb od sebe nepřilíživě vzdálených. Předpokládat transfér patrocinia sv. Bartoloměje na počátku 16. stol. až z Pardubiček, by bylo anomálií, která nemá obdobu! Tuto možnost také nejnověji odmítají ve zpracovaném stavebně historickém průzkumu kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích P. Macek a M. Ebel. Také oni se domnívají, že původní cyriacký klášter existoval někde v okolí dnešního kostela sv.Bartoloměje.²⁶⁾

Je tu ještě jeden zajímavý moment, který, zdá se, nasvědčuje mínění P.Macka a M.Ebla, že původní cyriacký klášter stál nejspíše někde jihovýchodně nebo na jih od dnešní stavby. V roce 1994 se totiž našly při zjišťovacím archeologickém výzkumu pod podlahou zvonice (zhruba 30 metrů jižně od kostela sv. Bartoloměje) hroby, z nichž některé porušil výkop pro základ hradební zdi.²⁷⁾ Pernštejnské opevnění přitom muselo vzniknout nejspíše(!) do roku 1509²⁸⁾ a tak tu máme stopy pohřebiště, které fungovalo někdy před postavením dnešního kostela sv. Bartoloměje. Existenci tohoto pohřebiště nutno logicky spojit se starší sakrální stavbou (cyriackým klášterem ?), která musela stát nedaleko.²⁹⁾

II. PARDUBIČKY A PROBLÉMY INTERPRETACE ZJIŠTĚNÉ ARCHEOLOGICKÉ SITUACE

Asi 50 metrů severozápadně od kostela sv.Jiljí v Pardubičkách, jehož existence je doložena písemnými prameny k roku 1295, se při zjišťovacím archeologickém výzkumu v roce 1971 a 1973 našly zbytky

26) P.Macek a M.Ebel, c.d., s.49-50.

27) Dokumentace výzkumu ve Východočeském muzeu.

28) Při vydání městského zřízení v červnu 1512 vytykal Vilém z Pernštejna velmi přísně pardubickým měšťanům, že zanedbávají údržbu hradeb a valů, které nechal s nemalým nákladem zříditi: neopravují zdi a místy opadávající omítku, na valech pak pasou dobytek a nevysekávají rozrůstající se vrboví aj. roští (AČ XVII., č.951, s.168). Od rozšíření náletové vrby a ostatních křovin (při současném pasení dobytka) musely uplynout aspoň 3 roky, spíše více (viz též zpráva o opadávající omítce)! Datování zápisu v nejstrašim pernštejnském urbáři o platu z domu Jana proti německému kostelu „na zdi“ do roku 1507 (viz P.Vorel, práce cit. zde v pozn.4) zdá se nasvědčovat, že bychom vznik opevnění měli posunout před toto datum. Je to pravděpodobné; nelze však vyloučit, že právě v těchto místech mohlo existovat starší předpernštejnské opevnění a toho se mohl týkat citovaný zápis v urbáři.

29) Rozpačité vyznívá komentář M.Ježka k tomu v pozn. 10 na s.20. Složitá je Ježkem uvažovaná otázka případné souvislosti tohoto pohřebiště s hrobem, který M.Ježek objevil pod základem severní stěny dnešního bartolomějského kostela. Mezi hroby u zvonice a tímto pohřbem se žádné evidentní

středověkého hřbitova. Dobu existence pohřebiště a osídlení v jeho okolí indikovaly nálezy keramiky ze 13. a 14. stol. Ostatní náhodné nálezy keramiky z okolí kostela sv. Jiljí ukazují rovněž na 13. stol., mincovní nálezy na konec 12. až poč. 13. stol. Archeologický výzkum, který na lokalitě dříve zjištěného pohřebiště proběhl v letech 1993 a 1994, přinesl další závažné objevy. Vedle pokračování hřbitova a dalších zjištění se našly zbytky stavby, s největší pravděpodobností kostela, se zbytky příkopu kolem něj. Existence této stavby spadá do 13. stol. Na ni navazují stopy dalších zděných objektů, existujících patrně ve 14. stol.³⁰⁾

Pro poznání nejstaršího vývoje Pardubic představuje tato lokalita nepochybně jednu z priorit dalšího výzkumu. Nesdílím však přílišný optimismus M. Ježka, že „situace v Pardubičkách skýtá jedinečnou možnost studia raně středověkého venkovského sídliště, jeho vazeb k řeholnímu domu (podle Ježka! - pozn. F.Š.) a formování vrcholně středověké obce“ (s.26). Onen areál, který by mohl poskytnout doklady k odpovědím na takto ambiciózně formulovanou problematiku, byl totiž pro archeologické bádání z větší části zničen dnešním hřbitovem u kostela sv. Jiljí (zde byly v minulosti vykopávány četné nálezy, mezi nimi i keramika ze 13. stol.). Prostor, který je od r.1971 předmětem archeologického výzkumu, byl v minulosti častěji narušen terénními úpravami, o čemž svědčí několikrát zprávy o vykopávání zbytků zdi a koster v 19. a na poč. 20. stol. (a zřejmě i předtím).³¹⁾ K největší újmě této plochy ale došlo, když byla v roce 1991 až 1992 neodpovědně ponechána bez žádoucí ochrany a vydána na pospas těžkým zemním mechanismům, které tu ve velkém

spojitosti nenalezly. Eventuelní spojitosti mohly ovšem zaniknout při peršnejších sanacích terénu před stavbou kostela a okolních staveb, podobně jako nejsou známy jiné starší relikty. Nutno ale odmítnout Ježkovo datování hrobu, uloženého pod základem sev. stěny kostela, do druhého desetiletí 16. stol. (viz zde pasáž o datu zahájení stavby dnešního kostela sv. Bartoloměje). Je otázka, zda byl M. Ježek v navážkových vrstvách v místech, kde lze reálně předpokládat i několikrát pozdější zásahy hluboko do zeminy, vůbec schopen tak bezpochybně a přesně onen pohřeb datovat!

30) P. Sommer: Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách, Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha 1977, s.113-177. T. Čurda: Archeologický výzkum v Pardubičkách, Zpravodaj Muzea východních Čech v Hradci Králové 20, 1994, s.96-100; T. Čurda: Pardubičky a nové výsledky archeologického výzkumu, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1995 (mimoř.č.), s.7-13.

31) Viz např. M. Lüssner: Archeologické zprávy z Chrudimska, PA 2, 1857, s.231; F. Semonský: Kostel sv. Jiljí, Pardubické kostely a památky. Pardubice 1940, s.22-25; J. Nechvíle: Pardubičky, Method 1881, s.53-54; F. K. Rošulek a kol.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III., Pardubice 1924, s.574-575; záznamy v přírůstkových knihách Musejního spolku Pardubice a nepublikované výpisy autora této statě z dalších pramenů archívni povahy.

rozsahu „planýrovaly“ terén před chystanou výstavbou objektů nemocnice. Nebýt mého osobního zásahu začátkem února 1993, nebyl by tehdy ani požadován předstihový výzkum, ale jen archeologický dozor po zahájení zemních prací uvažované stavby. Je proto třeba upozornit, že vzhledem k rozsáhlému narušení původního terénu, bude možné dospět jen k dílčím výsledkům (byť velice cenným) a nutno počítat s komplikacemi při interpretaci zjišťované situace (!). Ta nemusí být vždy jednoznačná a třeba pečlivě zvažovat konstruktivnost možných hypotéz. K jednoznačným závěrům možno sotva kdy dospět.

M. Ježek usoudil, že zjištěná sakrální stavba v Pardubičkách je původním kostelem sv. Bartoloměje a že v těchto místech stál klášter cyriaků. Podle toho, co je ale zatím z archeologických odkryvů známo, nelze vyloučit i jiná řešení. Například to, že objevený kostel je původním kostelem sv. Jiljí, který byl z nějakých vážných důvodů přesunut na dnešní místo (nejspíše před polovinou 14. stol.). Takovými důvody mohl být např. sesuv půdy na hraně terasy prudce se svažující k Chrudimce, na níž se objevený kostel nalézal. V této souvislosti není bez zajímavosti, že se těmto místům dodnes říká „Ssutina“ a že na jejím srázu byly v minulosti nalézány lidské kosti, patrně stopy sesuté části pohřebiště. Toto prostranství mohl potom cyriacký klášter využít po roce 1332, kdy se staly Pardubičky načas jeho majetkem, k výstavbě některých svých nejspíše profánních objektů. Ostatně sám M. Ježek si není až tak stoprocentně jist tvrzením o kontinuitním vývoji zdejšího církevního komplexu (cyriacké kanonie) ve 13. až 15. stol., když připouští možnost (byť ji považuje za velmi spornou úvahu), že někdy kolem poloviny 14. stol. přesídlil cyriacký klášter z Pardubiček ke kostelu P. Marie do Pardubic (s.23-24). Dodejme, že k přesídlení cyriaků ke kostelu P. Marie samozřejmě nemohlo dojít. Zznamenejme tu proto jen rozpaky nad jemností datačních schopností archeologických pramenů. Mohli bychom snad také uvažovat o dalších možnostech vysvětlení zjištěné archeologické situace v Pardubičkách. V zásadě je však třeba konstatovat, že archeologický výzkum inkrimované plochy není ještě zdaleka ukončen a pro verifikaci pronášených soudů není zatím zpřístupněna podrobnější a badatelskou veřejností hodnotitelná nálezová dokumentace dosud provedených odkryvů.

Na tomto místě půjde jen o to ukázat, proč považuji tvrzení o existenci cyriackého kláštera v Pardubičkách za nedůvěryhodné, respektive posoudit argumenty, o které M. Ježek své názory opírá.

*

Připomeňme, že hypotézu o existenci kláštera cyriaků někde v okolí dnešního kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích lze nadále považovat,

jak naznačeno výše, za pravděpodobnou. Podle teorie, kterou proti tomu předestřel M. Ježek, bychom museli předpokládat, že nejméně od konce 13. stol. až do počátku 15. stol. v Pardubičkách stály necelých 50 metrů od sebe dva současně fungující kostely! Ve vesnici významu a rozsahu Pardubiček a jejich zázemí (ale i rozsahu a významu cyriackého kláštera) by to v této době představovalo anomálii, nemající u nás obdobu!

M. Ježek si byl vědom těžkostí, které jeho výklad přináší a proto se pokusil nově vysvětlit funkci kostela sv. Jiljí v Pardubičkách a jeho vztah ke druhému zde archeologicky zjištěnému kostelu. Musel přitom především popřít mou hypotézu, podle níž měl kostel sv. Jiljí již v době předhusitské s největší pravděpodobností farní funkci.³²⁾ Věnujme se proto v následujících výkladech této problematice.

M. Ježek tvrdí, že kostel sv. Jiljí nemohl být na konci 13. stol. farním, neboť to prý vylučuje v listině z roku 1295 pro kostel sv. Jiljí použitý termín „capella“ - kaple (s.16). Opírá se při tom o studii P. Sommera,³³⁾ v níž se Sommer zabýval rozбором významu ve středověkých písemných pramenech se objevujících termínů „capella“ a „ecclesia“ a to ve vztahu k pramenům archeologické povahy. M. Ježek tu opakovaně literaturu, o níž opírá svá tvrzení, nepozorně nebo účelově čte. V podnětné studii zkušený archeolog a mediavelista Sommer totiž samozřejmě upozorňuje, že existuje „...skutečnost známá ve středověké latině i z mnoha jiných příkladů, že totiž terminologie není vyhraněna natolik, aby substantiva ecclesia, capella a další často nesplývala“ (s.456). A na jiném místě konstatuje: „Přesnost v terminologii tedy neexistuje, významové rozdily se mnohdy naprosto stírají...Shrneme-li, je substantivum capella užíváno stejně jako termín ecclesia v celé řadě souvislostí, což velmi ztěžuje, ne-li znemožňuje jednoznačnost výkladu bez důkladného rozboru kontextu, v jakém se vyskytují, a s použitím všech informací“ (s.464). O co tedy jde v konkrétním případě zde zkoumané formulace listiny z roku 1295.³⁴⁾ Ta je první dochovanou zmínkou o existenci kláštera cyriaků v Pardubicích, kostela sv. Jiljí a kostela sv. Václava na Chlumku (dnes v Míkulovicích), označeném v listině rovněž výrazem „capella“. Nejde

32) F. Šebek: K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Východočeský sborník historický 2, 1992, s.45-56

33) P. Sommer: K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech, Archeologia historica 7, 1982, s.453-469.

34) Naposledy se touto listinou zabývala Z. Hledíková: Nejstarší písemná zpráva o Pardubicích, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1995 (mimoř. č.), s.2-6. Rozbor textu listiny viz též F. Šebek: Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z roku 1295, Východočeský sborník historický 2, 1992, s.45 až 56.

o nic víc, než o klasickou stylistickou metonymii! V případě kláštera cyriaků je totiž použit výraz „ecclesia“ místo očekávaného („správného“) „monasterium“! Kdybychom nerespektovali fakt o užití metonymii a domysleli úvahu M. Ježka do důsledků, museli bychom totiž tvrdit, že v případě cyriackého konventu použitý termín nedovoluje hovořit o klášteře - a to je z kontextu celé listiny, jak známo, nesmysl. Pokud jde o použitý termín „capella“ pro kostely sv. Jiljí a sv. Václava, nelze tudíž v daném konkrétním případě tvrdit, že oba kostely nutně musely být v r. 1295 pouhými kaplemi, ale také nic víc, jak jsem před časem upozornil a jak také vyplývá z citované studie P. Sommera, než že jde o vyjádření vztahu určité podřízenosti obou kostelů ke klášteru (ecclesiae) sv. Bartoloměje v Pardubicích, totiž, že pardubičtí cyriakové oba kostely v roce 1295 spravovali. Farní funkce kostela sv. Jiljí a sv. Václava tím není vyloučena (!), jak tvrdí Ježek, ale samozřejmě ani dokázána.

Nesporným faktem zůstává, že kostel sv. Václava na Chlumku, ona "capella" z r. 1295, je ve druhé dochované písemné zprávě o jeho existenci z roku 1350 prokazatelně doložen jako kostel farní. Výklad funkce kostela sv. Jiljí je v této o jeho existenci rovněž druhé dochované písemné zprávě sporný. Otázka statutu kostela sv. Jiljí je ovšem pro další výklad velice důležitá. M. Ježek ve své studii již dále výslovně nekonkretizoval, zda si myslí, že kostel sv. Jiljí zůstal po celé období existence cyriackého kláštera (do r. 1421) pouhou klášterní kaplí, který by tu cyriakové zřídili někdy před koncem 13. stol. Z několika poznámek lze odvodit, že si s touto myšlenkou pohrává. Představme si tedy na chvíli v Pardubičkách klášterní kostel sv. Bartoloměje, o němž musel Ježek vzhledem k charakteru hřbitova kolem něj³⁵⁾ zcela oprávněně odvodit, že byl zároveň farním (s.18, pozn.3), a zhruba 50 metrů od něj v sídlištní aglomeraci vesnického charakteru další současnou samostatnou kostelní stavbu, která je klášterní kaplí. Významnější kláštery mívaly v té době vskutku jednu i více kaplí (často s pohřební funkcí), které ovšem bývaly připojeny k apsidám příčných lodí klášterních bazilik nebo později i k jinak uspořádaným prostorám klášterních kostelů.³⁶⁾ V Pardubičkách by ale šlo o docela něco jiného. O samostatnou kostelní stavbu, vzdálenou od klášterního chrámu zhruba 50 metrů! Samostatné kaple mívaly bohatší kláštery

35) Jde zejména o velký rozsah hřbitova, kromě toho existence ženských i dětských pohřbů aj. K charakteru hřbitova viz blíže T. Čurda, práce cit zde v pozn.30. Čurda při vyhodnocení situace nevezal v úvahu hroby, zjištěné při výzkumu v r. 1971 a 1973.

36) Přehledně k tomu viz J. Petráň a kol.: Dějiny hmotné kultury I/1. Praha 1985, s.457 - 478.

v odlehlých územích při klášterních dvorcích apod. Ani to není případ Pardubiček. Zdejší síuace by byla ve zkoumaném období natolik anomální (cyriakové přitom patřili k málo významným křižovnickým řádům),³⁷⁾ že Ježkovu představu o současném fungování klášterního a zároveň farního kostela a nedaleko od něj stojící samostatné kapli považují za zcela nevěrohodnou, zvláště, když žádný z pramenů, na které se Ježek odvolává, takovou představu jednoznačně nedokazuje.

Je nyní na místě zmínit se o důvodech, které mne vedly k formulování hypotézy o farní funkci kostela sv. Jiljí již v době předhusitské a kterou M. Ježek zpochybňuje.

Ježek právem upozorňuje, že první prokazatelný doklad o farní funkci kostela sv. Jiljí je až z počátku 16. stol. (s.16-17, pozn.3 a 4). Ten je obsažen v listině Viléma z Pernštejna z roku 1512, kterou vydává pro Pardubice městské zřízení.³⁸⁾ V ní Vilém rozhodl zrušit faru v Pardubičkách a převést za určitých podmínek důchody z ní plynoucí k faře v Pardubicích. Ukončil tak stav, trvající někdy předtím! Žádné starší písemné prameny, dokládající statut kostela sv. Jiljí se, pokud je známo, nedochovaly. Sotva ale můžeme předpokládat, že by kostel v Pardubičkách nechal povýšit na farní až Vilém z Pernštejna, když tuto vesnici roku 1495 znovu připojil k pardubickému panství, a že by po několika letech udělal opak. Neodpovídalo by to ani jeho tendenci cílevědomého budování prosperujících Pardubic. Pardubičky se roku 1390 (resp. r.1391) staly součástí vzdáleného rychmburského panství a kromě toho poté, co na katastru Pardubic bylo založeno město (před r.1340), začaly ztrácet na svém významu. Rychmburské panství se po dobytí hradu Rychmurka husity (1425) dostalo posléze do rukou husitského hejtmana Jana Parduse z Vratkova. Ten upadl do zajetí, z něhož se dostal až r.1440 a musel potom hájit nárok na panství v četných a léta se vlekloucích soudních sporech. Po Janově smrti a skončení poručnické vlády nad Janovými nezletilými potomky (od r.1465 ad.) byla vzdálená enkláva vesnic v okolí Pardubiček postupně od rychmburského panství prodána.³⁹⁾ Je patrné, že v pohusitském období nebyly příhodné podmínky k povýšení kostela v Pardubičkách na farní chrám (o době husitských válek samozřejmě ani neuvažují). Kromě zmíněného klesajícího významu samotné lokality je

37) Viz poslední souhrnnou studii o vývoji cyriackého řádu Z. Hledíková: Rád křižovníků s červeným srdcem ve středověku, Sborník prací východočeských archivů 5, 1984, s.209 - 235.

38) AC XVII., č.950, s.157

39) K výše uvedeným údajům viz A. Sedláček: Hrad a zámky I. Praha 1882, s.81 - 82; F. Šebek a kol.: Dějiny Pardubic I., s.56 - 57, 60, 69, 76 aj.; J. Sakař: Dějiny Pardubic I., s.47 - 48.

třeba ještě vzít v potaz i všeobecnou tendenci snižování počtu far v pohusitské době.

Z faktu, že kostel sv. Jiljí byl až do roku 1512 farním a s přihlédnutím k výše naznačeným proměnám významu Pardubiček lze snad usoudit, že svatojiljský kostel tento statut asi měl již před husitskými válkami. Míra pravděpodobnosti takové hypotézy ale závisí na tom, zda pro ni nalezneme oporu ještě v dalších pramenech.

Jedním z důležitých momentů je právě v kostele sv. Jiljí doložená existence náhrobku zakladatele města a předka pánů z Pardubic, Arnošta z Hostýně, který zemřel někdy v roce 1341 (nejpozději roku 1342).⁴⁰⁾ Je třeba si položit otázku, proč by se pán a zakladatel města nechal pohřbit ve vesnici v Pardubičkách, kdyby farní chrám stál ve městě. Vysvětlení lze nalézt právě v úsudku, že se tak stalo proto, že kostel sv. Jiljí měl tehdy (kolem roku 1341), jakožto zřejmě nejstarší pardubický kostel v důležitém centru původního osídlení, funkci farního kostela (než byl poté postaven kostel P. Marie ve městě).

M. Ježek ale použil zdejší pohřeb Arnošta z Hostýně jako argument, potvrzující existenci kanonie cyriaků v Pardubičkách (pozn.16 na s.22). To by ale znamenalo, že bychom museli předpokládat necelých 50 metrů od klášterního a zároveň farního kostela sv. Bartoloměje samostatnou sakrální stavbu (kostel sv. Jiljí), kapli určenou pro pohřeb vlastníka panství. Od sklonku 12. stol. mívaly nejvýznamnější rody vznikající šlechtické aristokracie místo pohřbu v kláštřech své fundace, následující tímto honorem panovnícký rod. Místo pohřbu bývalo ve zvláštní kryptě před hlavním oltářem klášterního kostela nebo ve zvláštní kapli klášterního chrámu, jak bylo již naznačeno výše. Nikdy však nešlo o samostatný sakrální objekt mimo klášterní chrám. Takové se objevují mnohem, mnohem později. V případě Pardubiček by potom šlo navíc o samostatné mauzoleum pouhého rytířského rodu Arnošta z Hostýně (byť jakkoliv schopného), vlastního tehdy dvě nevelká panství celkem s 9 vesnicemi, dvěma poddanskými městečky a dvěma hrady (tvrzemi?). I tuto eventualitu je tedy třeba označit za zcela nevěrohodnou. Ježek si toho byl patrně dobře vědom a proto nabídl ještě jiné vysvětlení. Náhrobek mohl prý být nalezen po zániku cyriacké kanonie v sousedství, tj. v troskách zaniklé klášterní svatyně, a do kostela sv. Jiljí byl uložen až druhotně. K tomu dodejme, že náhrobní kámen, mramorovou desku v podlaze kostela sv. Jiljí po staletích zcela sešlapanou, poprvé objevil a na základě několika sotva rozluštělných písmen jako Arnoštův náhrobek identifikoval až

40) Viz k tomu F. Šebek a kol.: Dějiny Pardubic I., pozn.17 na s.171

v roce 1857 historickými znalostmi dobře vyzbrojený Moric Lüssner.⁴¹⁾ O přenášení náhrobků aj. artefaktů v existujících kostelních stavbách je řada příkladů. Zde by však šlo o něco jiného, o objev tohoto artefaktu někdy před Lüssnerem a někdy po zániku kláštera, o objev vpravdě „archeologický“. To by předpokládalo ve zdejším prostředí existenci historického vědomí a schopnost postihnout hodnotu oné hmotné památky („starožitnosti“) a hlavně ji dokázat vůbec identifikovat dávno předtím, než u nás kdekoliv jinde v analogickém prostředí něco podobného existovalo. Naopak je dostatek dokladů, jak různé architektonické články, starší náhrobky a jejich zlomky se hluboko do 18. stol. (leckde i později) poměrně často používaly jako stavební materiál při úpravách kostelů apod.⁴²⁾ Ježkovu verzi o objevení náhrobku Arnošta z Hostýně v místech zaniklého klášterního areálu a jeho přenesení do kostela sv. Jiljí někdy před polovinou 19. stol. považuji za krajně nepravděpodobnou. Nicméně budiž! Představme si na chvíli, že by tomu tak opravdu bylo, že by byl Arnošt z Hostýně pohřben v Ježkem předpokládaném klášterním kostele sv. Bartoloměje v Pardubičkách a že zde bylo místo pohřbu pro pána panství a významného donátora kláštera cyriaků. K čemu by ale potom sloužila ona samostatně stojící a podle Ježka současně fungující kostelní stavba sv. Jiljí? Vysvětlení lze těžko nabídnout, nechceme-li se pohybovat v okruhu absurdních vizí.

Kromě pohřbu Arnošta z Hostýně v kostele sv. Jiljí, který lze po mém soudu i nadále považovat za argument svědčící o farní funkci tohoto kostela, zjistil se nedaleko, jak bylo konstatováno, středověký hřbitov, existující nejméně od pol. 13. stol. Tato okolnost může v souvislosti s výše uvedenými skutečnostmi podpořit mínění o farní funkci kostela sv. Jiljí. Dnes ale víme, že ono pohřebiště se rozkládá kolem sousedního zaniklého kostela. Ježek v duchu svých názorů v tom vidí doklad o farní funkci předpokládaného klášterního kostela a tudíž jiné funkci (zřetelně vyjádřenou) současně existujícího kostela sv. Jiljí (pozn. 3 na s. 18). Lze však poskytnout i jiný výklad. Objevená sakrální stavba mohla být, jak jsem již výše naznačil, původním kostelem sv. Jiljí, u něhož existoval nejspíše kolem pol. 13. stol. hřbitov. Po přenesení kostela sv. Jiljí na dnešní místo nebyl důvod, proč by se měl rušit i původní hřbitov ležící nedaleko nové stavby.

41) Viz *M. Lüssner*, stať cit. v pozn. 31 a odkaz zde v pozn. 38.

42) Instruktivně to i v Pardubicích dokládá např. stavební vývoj kostela sv. Bartoloměje. Stojí v dané souvislosti za zmínku, že náhrobek Arnošta z Hostýně se v kostele sv. Jiljí (na poč. 20. stol. umístěn na zvonici u kostela, dnes ve sbírkách Východočeského muzea) dochoval celý a jeho přesun při požadavku jej nepoškodit není snadnou záležitostí.

Obraťme nyní zřetel k listinám z let 1349 - 1351, vymezujícím hranice nově vzniklého biskupství litomyšlského, kam patřily také Pardubice. Tyto listiny farní funkci kostela sv. Jiljí výslovně nepotvrzují, ale ani zcela nevylučují. Ve výkladu k této problematice se pokusím uvést na pravou míru některé nepřesnosti M. Ježka (pozn. 4 na s. 16-17). Ze tří listin⁴³⁾ jsou poslední dvě (r. 1350 a 1351) zajímavé tím, že obsahují seznam nejen klášterů a farních kostelů, ale také kostelů filiálních (lokálií). Záznam o Pardubicích zní: „Nova civitas Porduwitz ibidem cum filiali“ (kromě toho se děje zmínka o kláštere cyriaků). První listina (1349) obsahuje jen seznam klášterů a farních kostelů a to neúplně. V této listině se kromě kláštera jmenuje jen farní kostel „Pordubicz“. Problém je v tom, zda v onom podrobnějším záznamu (1350 a 1351) má nebo nemá být interpunkční znaménko, zda pořadí výrazů není eventuálně přehozené, či pospojované z časově nesourodých podkladů, a který z kostelů byl filiálním. V Pardubicích stály tehdy nejvýše tři kostely: nesporně klášterní kostel sv. Bartoloměje, kostel sv. Jiljí v Pardubičkách, stát již eventuálně mohl i kostel Zvěstování P. Marie (původně Blahoslavené P. Marie) a text listiny jej mohl mít na mysli. Pokud jde o otázku, zda a kam umístit interpunkční znaménko, ta souvisí s problematikou daného stavu vývoje místního pojmenování Pardubic, zvláště užití termínu „nova civitas“ (městečko založeno někdy před r. 1340). Jde o to, zda „nova civitas“ nebyla dočasně užívaným místním jménem („Nové Město“) a zda jméno „Pardubice“ neoznačovalo tehdy jen tu část katastru, kde se nacházely dnešní Pardubičky, než se vžil tradiční a logičtější název „Pardubice“ pro město a potom nutně odlišující přívlastek pro ony „Pardubice“ - Pardubičky, totiž „Pardubice Mnichové“ (dnešní jméno Pardubičky zdomácnělo do konce 15. stol.). Pokud bychom ale tuto zdánlivě jednoduchou eventualitu považovali za reálnou, měli bychom vyvodit závěr z označení místa farního kostela v první listině z r. 1349. Potom bychom ale v prizmatu existujících reálií zase upadli do jiných nevysvětlitelných rozporů. Zdá se spíše, že pojmenování obou částí katastru Pardubic (města a vesnice) bylo kolem roku 1350 ještě nejednoznačné, rozkolísané a text inkriminovaných listin je toho možná odrazem. Označení „nova civitas“ je ovšem možné vysvětlit i jinak. Sotva lze vzít za základ zdánlivě jednoduchá řešení bez analýzy všech dostupných a dosud nevyužitých pramenů.⁴⁴⁾

43) Podrobnější přehled o nich a další literatuře viz *F. Šebek*, práce cit. zde v pozn. 32 a 34.

44) Studie M. Ježka ukázala na nutnost tomuto problému se věnovat podrobněji. Hodlám tak učinit v samostatné stati, kterou k problému vývoje názvu Pardubic připravuji.

Faktem zůstává jen to, že roku 1350 a 1351 listiny popisující hranice litomyšlského biskupství znaly v Pardubicích jeden farní a jeden filiální kostel a že by se dal text eventuelně vyložit, že se míní dva kostely farní a jeden filiální. Dále zůstane faktem, že v té době stály v Pardubicích dva, nejvýše tři kostely, přičemž klášterní kostel cyriaků mohl a nemusel být zároveň farním. Zvažování, kterému z kostelů přisoudit tu či onu funkci z hlediska v úvahu přicházejících variant, nebude pro náš výklad bez užítu.

M. Ježek okruhu možných variant výkladu posuzovaného textu samozřejmě věnoval pozornost (pozn. 4 na s. 16 a 17) a některé alternativy vyjmenoval. Jednu z nich, o které uvažuje jako o možném řešení, nutno ale hned v začátku tohoto komentáře odmítnout. Ježek vyslovil myšlenku, že oním filiálním kostelem mohla být kaple na hradě pánů z Pardubic. Hovořit o hradní kapli jako o filiálním kostele (o lokálii) je samozřejmě nepřijatelné. Navíc ony listiny neměly za cíl provést soupis kostelních staveb, ale smyslem bylo vymezit pravomoci biskupa a to v neposlední řadě v otázkách fiskálních, správních aj. Proto v těchto písemnostech nenajdeme žádné hradní ani jiné soukromé kaple, přestože nepochybně existovaly.

Jaké jsou tedy reálné možnosti výkladu onoho textu. M. Ježek v jednom momentě uvedl, že nelze vyloučit, že kostel sv. Jiljí mohl být zmíněn jako farní (v závěru úvahy ale označil za jisté, že text nelze využít k podpoře tohoto názoru, viz cit. místo). Pravda je, že interpretace inkriminovaného textu jako doklad o farní funkci kostela sv. Jiljí není bez problémů a je možná s určitou licencí. Tomuto řešení dávám ve své hypotéze přesto přednost s ohledem na existenci ostatních indicií, svědčících pro farní funkci svatojiljského kostela. Většina z nich je uvedena výše.

Zkusme ale nyní předpokládat, že kostel sv. Jiljí byl filiální a farní funkci získal až o něco později. Potom existují tyto možnosti výkladu:

1) V případě, že text má na mysli dva kostely (mimo samostatný klášterní kostel), lze si jej vysvětlit tak, že farním byl kostel Zvěstování P. Marie v Pardubicích a k němu patřil filiální kostel sv. Jiljí v Pardubicích. V tom případě ovšem není v Pardubicích místo pro Ježkem předpokládaný sousední kostel sv. Bartoloměje - to by musela platit alternativa 3 (viz k tomu níže).

2) Druhou možností, vycházející z předpokladu, že se hovoří o dvou kostelích, je, že v posuzovaném textu se míní farním kostelem zároveň klášterní kostel sv. Bartoloměje a k němu filiální kostel sv. Jiljí v Pardubicích. Kostel Zvěstování P. Marie by v tom případě ještě neexistoval. Tak si to také představoval Josef Sakař ve svých Dějinách Pardubic a

další autoři. Tato verze ale padá v úvahu rovněž jedině v případě, že kostel sv. Bartoloměje bude lokalizován poblíž dnešního bartolomějského kostela v Pardubicích. Představa o farním a zároveň klášterním chrámu sv. Bartoloměje v Pardubicích a 50 metrů od něj působícím filiálním kostele (!) je z praktického hlediska naprosto neodůvoditelná.

3) Teoreticky lze text listin vyložit i tak, že v Pardubicích byly dva farní kostely a sice Zvěstování P. Marie v Pardubicích a sv. Bartoloměje (ten současně klášterní) a filiální kostel sv. Jiljí. Tato verze je ovšem nepravděpodobná, neboť lze těžko předpokládat, že v poddanském městečku, jakými tehdy Pardubice byly, by stály pár set metrů od sebe dvě fary, které by se sotva mohly uživit. V případě lokalizace druhého farního kostela (sv. Bartoloměje) do Pardubiček bychom dostali stejný, již komentovaný a z praktického hlediska naprosto nesmyslný model existence farního a 50 metrů od něj působícího filiálního kostela.

Ani v případě, že budeme považovat kostel sv. Jiljí za farní, ani v případě, že by byl filiální, nelze shledat jedinou reálnou oporu pro teorii, že by kostel sv. Bartoloměje mohl v polovině 14. stol. stát v Pardubicích. Nejinak je tomu u poslední teoretické možnosti výkladu zkoumaného textu. Když bychom označení Pardubic v listinách z r. 1350 a 1351 brali s určitou licencí (podobně jako v případě úvahy o farní funkci kostela sv. Jiljí), existuje kombinace, při níž by ke klášternímu a zároveň farnímu kostelu sv. Bartoloměje byl filiální kostel P. Marie (ten by se potom po několika letech stal samostatným farním chrámem). Protože těsné sousedství farního a filiálního (a posléze farního) kostela jsme označili za nereálné, potom by lokalizace kostela sv. Bartoloměje směřovala do Pardubiček, ale v tom případě bychom se dostali zase do slepé ulice. Ony listiny by totiž nezachytily kostel sv. Jiljí, ten by musel být samostatnou kaplí stojící 50 metrů od klášterního a farního kostela a to, jak jsme výše doložili, by znamenalo anomální a zcela nevěrohodnou situaci.

Jiné alternativy výkladu neexistují! Žádná z těch, které lze považovat za reálně možné, nepodporuje úvahu o lokalizaci kostela sv. Bartoloměje do Pardubiček. Naopak! Těto představě stojí v cestě i další skutečnosti. Například to, že se Pardubicům někdy po polovině 14. století říkalo Pardubice Mnichové, ale o klášteře cyriaků se stále psalo, že je v Pardubicích. Ježkovo vysvětlení (pozn. 18. na s. 23-24) není opřeno o znalost všech k této problematice dochovaných pramenů a je značně kontroverzní. Nebudeme však zabíhat do detailů, neboť k Ježkem vysloveným argumentům pro lokalizaci cyriackého kláštera do Pardubiček bylo řečeno snad již dost.

III. OTÁZKY CHARAKTERU A VÝVOJE OSÍDLENÍ PARDUBIC DO VZNIKU MĚSTA

Poté, co M. Ježek vyloučil možnost existence kláštera cyriaků někde v blízkosti dnešního kostela sv. Bartoloměje a lokalizoval jej do Pardubiček, dospěl k závěru, že do vzniku města ve 30. letech 14. stol. nemohlo být území dnešního historického jádra města, které tvořilo součást velkého katastru Pardubic, rozkládajícího se od Pardubiček až k panskému sídlu v místech zámku, sídelně využito. Pardubice podle Ježka tvořilo vesnické sídliště v dnešních Pardubičkách. Odmítá můj výklad o rozptýleném osídlení na tomto velkém katastru. Ježek píše, že „tvrzení o jednotné sídelní formaci táhnoucí se několik kilometrů odporuje současným poznatkům historických věd o struktuře středověkého osídlení. Je vyloučeno, aby venkovské sídliště... zaujímalo tak rozlehlou plochu“ (s.19-20). K tomu na okraj poznamenávám, že ona „sídelní formace“, říkejme raději katastr, se netáhne několik kilometrů: nejzazší vzdálenost je mezi centrem osídlení v Pardubičkách u sv. Jiljí a panským sídlem a to asi 1.500 metrů; mezi osídlením u sv. Jiljí a sídlištním objektem ze druhé pol. 13. stol. v ulici K trati,⁴⁵⁾ který lze snad vzít též do úvahy, je vzdálenost asi 1.000 metrů. V poslední práci, zabývající se problematikou proměn a vývoje raně středověkého osídlení na Chrudimsku, doložili Jan Frolík a Jiří Sigl v tomto regionu existenci rozptýleného osídlení, které prodělávalo nejspíše ve druhé pol. 13. stol. zásadní restrukturalizaci. Některá původní malá sídliště zanikala a osídlení se koncentrovalo k „centrálním bodům“. Vzdálenost původních sídlištních jednotek k takovému centrálnímu bodu je převážně do 1.800 metrů.⁴⁶⁾

K něčemu podobnému došlo v Pardubicích, kde se vytvořily do přelomu 13. a 14. stol. v zásadě dva centrální body: kostel sv. Jiljí a panské sídlo u brodu přes Labe a zřejmě posléze i s klášterem nedaleko odtud. Vzdálenost mezi těmito dvěma centrálními body nebyla větší než 1.500 metrů. K nim se v onom procesu restrukturalizace koncentrovalo osídlení. Problém je v tom, že pro postižení předchozího vývoje zatím není k dispozici archeologický materiál odpovídajícího rozsahu, ale usuzujeme na něj „ex tacendo“ z toho, co můžeme zjistit pro časový úsek, kdy se

45) K lokalitě viz M. Richter a Z. Smetánka: Zur Datierung und Problematik der Anfänge der rothbemalten Keramik in Böhmen, in: Epitymbion Roman Haken. Praha 1958, s.86-91, tab.VIII.-IX. Za upřesnění lokalizace nálezu děkuji dr. Vítu Vokolkovi.

46) J. Frolík a J. Sigl: Chrudimsko v raném středověku (vývoj osídlení a jeho proměny). Hradec Králové 1995, viz zvl. s.80-81 aj.

onen proces restrukturalizace na počátku 14. století završoval. Dokladem pro to, že onen proces proběhl (respektive probíhal), je nesporný fakt, že místu osídlení u sv. Jiljí se na konci 13. století a nejméně do počátku 30. let 14. stol. říkalo Pardubice. Stejně tak držitelé panství a panského sídla, vzdáleného odtud oněch zhruba 1.500 metrů, se od nejstrašších dochovaných písemných zpráv (1318, 1319, 1321) a poté i nadále psali jako „z Pardubic“, roku 1340 se píše o tvrzi v Pardubicích atd.⁴⁷⁾ V místech zámku byly nalezeny zlomky keramiky, které archeolog J. Frolík nesporně datuje do 13. stol., M. Ježek ovšem zná nejstarší keramiku na zámku až z přelomu 13. a 14. stol.⁴⁸⁾ Panské sídlo tedy existovalo nejspíše již na konci 13. stol. Obě „sídlištní jednotky“ (osídlení u sv. Jiljí, panské sídlo) mají ještě tehdy doložen stejný název, Pardubice. Název bez jakýchkoliv odlišujících přívlastků! Podle mého názoru z toho lze vyvodit jediný logický závěr o existenci jednotného velkého katastru Pardubic, který můžeme postihnout ještě na konci 13., respektive na přelomu 13. a 14. stol. Jde jen o to, zda si budeme představovat, že mezi osídlením u sv. Jiljí a panským sídlem existovala neobydlená krajina, nebo zda se budeme domnívat, že se osídlení někde na tomto území muselo postupně rozvíjet.

Ježek uvádí, že v Pardubicích, v dnešním historickém jádru, byla přírodní dispozice nevhodná pro existenci sídliště. „Promáčenou nivou meandrovaly Chrudimka a Labe. Teprve regulace říčních toků mohla vytvořit podmínky pro založení města. K této události došlo s využitím předholocenní terasy zřejmě z iniciativy Arnošta z Hostýně, který získal pardubické panství nedlouho před rokem 1332.“⁴⁹⁾ (s.20-21). Ježek se přitom mj. opírá o sdělení Vl. Doubravy. Nevím, co Doubrava Ježkovi sdělil, ale dovolím si k tomu přičinit několik poznámek. O podobě terénu a přírodních dispozicích před razantními zásahy Pernštejnů na přelomu 15. a 16. stol. nevíme skoro nic, přesněji: jen velice málo.

47) Viz RT I., s.27, 40, 400-401; RBM IV., č.2067, s.806 aj.

48) Nálezy uloženy v archeologické sbírce Východočeského muzea.

49) V marginální poznámce si dovolím upozornit, jak M. Ježek pracuje s daty. Není to vůbec podstatné pro zde vedenou argumentaci, ale ilustruje to zvolený pracovní postup. Všimněme si například jeho výše uvedené konstatování, že Arnošt z Hostýně „získal prdubické panství nedlouho před rokem 1332“ (s.23, kurzíva F.Š.). V poznámce pod čarou k tomuto konstatování (pozn.13 na s.23) bychom právem očekávali, že je blíže zdůvodní. Ježek nejprve doznává, že rok, kdy Arnošt vyměnil s pány z Dubé hrad Vizmburk za Pardubice, neznáme. Tvrdí pak, že ve starší literatuře je příchod Arnošta z Hostýně „neprůkazně kladen k roku 1330“. Kdyby si jen trochu pečlivěji onu starší literaturu prostudoval, zjistil by, že nejčastěji je příchod Arnošta z Hostýně do Pardubic kladen mezi rokem 1327 - 1330, což je názor Augusta

Úvaha o tom, že za Arnošta z Hostýně byla provedena regulace říčních toků, aby zde mohlo vzniknout sídliště, je čirou spekulací, která nemá nejmenší oporu v pramenech. Založení poddanského městečka nelze srovnávat s nepoměrně rozsáhlejšími lokacemi královských měst. Přesto, že Arnošt patřil ke schopným zemanům, který se ve službách panovníka majetkově vzmohl a dokázal dobře zajistit rodinu, nepochybně neměl k tak náročným akcím potřebné zázemí⁵⁰⁾ a patrně ani čas. Proti představám o nevhodnému přírodním prostředí (o meandrech říčních toků přitom nepochybujeme) lze uvést skutečnost, že je tu doložen ze začátku 14. století brod přes Labe poblíž panského sídla,⁵¹⁾ na němž se také vybíralo clo za plavení dříví. Brod nepochybně existoval nějaký čas předtím, než se o něm dovídáme z první náhodně dochované písemné zprávy. S brodem samozřejmě souvisela cesta a uvědomme si, že tento prostor představoval důležitou spojnicí mezi dvěma královskými městy Hradcem Králové a Chrudimí. Komunikace by byla těžko vedena v terénu neustále ohrožovaném záplavami, ani brod přes řeku by tu nestál.

M. Ježek dále upozornil na fakt, že z historického jádra (na myslí má zřejmě jen náměstí, respektive „město v hradbách“) neznáme žádný archeologický materiál z doby před vznikem města (s.20, pozn.10 a s.22). Již výše jsem upozornil, že Pernštejnové při velkorysé výstavbě nové rezidence v Pardubicích podnikli mj. i rozsáhlé sanace v intravilánu.

Sedláčka, který přejímá většina autorů. Ve skutečnosti lze ono datum hledat mezi 6. lednem 1321 (páni z Dubé ještě vlastnili Pardubice) a 22. prosincem 1332 (Arnošt z Hostýně prokazatelným majitelem Pardubic). Sedláčkův úsudek je založen na kombinaci torzovitě dochovaných pramenů, jimž se ovšem nemohl ve svém monumentálním díle podrobněji věnovat. Svého času jsem se pokusil o analýzu všech k této otázce dostupných pramenů a dospěl jsem k hypotéze, že ke směně Pardubic za Vízmburk došlo nejspíše kolem r.1325. M.Ježek potom ve zde komentované poznámce hodnotí názory starší literatury lakonicky označil mé datování za „stejně neodůvodněné“, aniž si dal sebemenší práci formulovat v čem onu neodůvodněnost spatřuje. To by ovšem musel prozkoumat dostupné prameny! Zato pro své odlišné tvrzení neudal jediný důvod.

50) Pardubické panství mělo 5 vesnic a podle hrubého odhadu, založeného na nejstrašším pernštejnském urbáři z poč. 16. stol., nebylo v těchto vesnicích víc než celkem 60 poddanských usedlostí, spíše méně.

51) Lokalizaci brodu do míst někdejšího labského mostu vedle dnešního zřezaného zámku dokládá listina krále Vladislava Jagel. z 3.V.1494 (AČ XVI.,č.597, s.465). Brod s právem vybírat clo existoval nejspíše v době, kdy Pardubice vlastnili začátkem 14. stol. páni z Dubé (viz. RBM VI., č.943, s.359-360). Ti skončili svou vládou nad Pardubicemi, když je vyměnili s Arnoštem z Hostýně za Vízmburk, nejspíše kolem r. 1325 (viz k tomu F.Šebek a kol.: Dějiny Pardubic I., s. 45-46, pozn. 35 a 36 na s. 169 a pozn 11 na s. 171; k otázce datování viz. též zde pozn. 49).

V této souvislosti není bez zajímavosti, že z tohoto prostoru téměř neznáme ani archeologický materiál z doby, kdy se tu začalo před polovinou 14. stol. rozvíjet městečko, stavební aktivitou nejvíce dotčené a tudíž by mělo být na archeologické nálezy bohaté. Pokud je známo, k ojedinělým dokladům z té doby patří např. nález keramiky z přelomu 14. a 15. stol. v Zelenobranské ulici, přičemž o nalezení „in situ“ není jisto.⁵²⁾ S tím výrazně kontrastuje nepoměrně četnější výskyt archeologických nálezů z konce 15. a 16. stol. atd., tedy z doby Pernštejnské přestavby a po ní. Jistě tu hraje roli i skutečnost, že archeologicky se tomuto prostoru až dosud věnovala malá pozornost.

Dlužno ale také podotknout, že jestliže hovořím o předpokládaném ohnisku osídlení původního velkého katastru v dnešním historickém jádru Pardubic, nemusí se to týkat pouze místa, do něhož Arnošt z Hostýně situoval nové město. O dispozici původního městečka ovšem rovněž nevíme téměř nic a jediným zachytným bodem je o něco později postavený kostel Zvěstování P.Marie. Za možné lze označit mínění J. Tichého, že Arnošt město založil v místech dosud neobydlených⁵³⁾ (M.Ježek ovšem tomuto názoru dal jiný rozměr). Starší osídlení přitom mohlo existovat nedaleko odtud, na území nazývaném stále ještě Pardubice.⁵⁴⁾ K takovému tvrzení opravňuje existence brodu s celnicí na Labi, nepopíratelně fungující před lokací města. Těžko si představit, že by okolí tohoto místa zůstalo sídelně nedotčeno! Z provozních důvodů by to ani nebylo možné. Stejně tak těžko uvěřit, že by u panského sídla nevyrostalo bezprostřední zázemí. A konečně tu máme klášter cyriaků, jehož lokalizace do okolí dnešního kostela sv.Bartoloměje je velmi pravděpodobná, přes usilovnou snahu M.Ježka prokázat opak.

Nemohu než shrnout: Poměrně rozlehlé území, kterému se ještě do počátku 14. stol. říkalo Pardubice - bez jakýchkoliv přívlastků odlišujících jeho jednotlivé části - prodělávalo tehdy proměnu struktury svého osídlení. Na jedné jeho části se rozvíjelo zemědělské sídliště u sv.Jiljí (šťastnou shodou okolností máme doklady pro jeho počátky k začátku 13., ne-li ke druhé pol. 12. stol.). Z této části Pardubic posléze vykrystalizovala samostatná vesnice (Pardubičky). Na jiné části katastru vzniklo

52) Archeologická sbírka Východočeského muzea.

53) J.Tichý: Byly Pardubice založeny či povýšeny ?, ČČH 46, 1940, s.256 - 260.

54) Například J.V.Šimák: České dějiny I/5. Praha 1938, s.1248 soudil, že prvotní osada před založením města se nacházela v místech dnešního Bělobranského náměstí. Šimákem při té příležitosti vyslovené postřehy nejsou dodnes bez zajímavosti.

do konce 13. stol. panské sídlo a to nedaleko důležitého brodu přes Labe s místem vybírání cla za plavení dřeva. Zde se nepochybně rovněž rozvíjelo osídlení. Někde poblíž dnešního kostela sv. Bartoloměje stál se vši pravděpodobností od druhé poloviny 13. stol. klášter cyriaků (založen 1256-1295). Brod přes Labe na komunikaci mezi královskými městy Chrudimí a Hradcem Králové generoval v době mnoha společenských proměn vrcholící kolonizace význam těchto míst (tento proces patrně provázal koncentraci osídlení). Výrazem toho je lokace městečka tehdejšího majitelem panství Arnoštem z Hostýně na příhodném prostranství této části katastru. Vedle vesnice Pardubice (Pardubiček) tu vyrostlo „nové město“. Některé části staršího osídlení katastru možná zanikly, některé se asi integrovaly ke dvěma nadále samostatně se vyvíjejícím sídlištním celkům.

Je otázkou, kdy naznačený proces přerodu původního velkého katastru Pardubic na dvě části vyvrcholil. V této souvislosti je nutné se zmínit o listině Arnošta z Hostýně z roku 1332, kterou daroval cyriakům vesnici Pardubice (dnešní Pardubičky).⁵⁵⁾ Její vypovídací hodnotou se přirozeně zabýval i M. Ježek (s. 23 - 24). Z toho, že je cyriakům darována ves Pardubice a přitom se nijak nevymezuje jiná část Pardubic, usoudil, že jinde kromě Pardubiček nemohl být katastr Pardubic osídlen. Dále pokračuje úvahou, že jestliže Arnošt daroval vesnici Pardubice klášteru cyriaků „taktéž v Pardubicích ležícímu“, nemohl být klášter jinde, než v Pardubičkách. Podívejme se na tuto úvahu poněkud jinak.

Pokud jde o lokalizaci kláštera, v listině se nehovoří, že se nacházel také ve „vesnici“ Pardubice, ale jen "také" (ibidem) v Pardubicích. Vždyť ve chvíli, kdy se darované Pardubice nevymezují jinak, než vesnice, nemohl nikdo pochybovat, že se mimo vesnici, také ještě v Pardubicích, nacházelo vzdálené panské sídlo a brod, celnice a jejich zázemí. Stejně tak se mohl nalézat rovněž v Pardubicích, a to mimo darovanou vesnici, cyriacký klášter s kostelem sv. Bartoloměje.

Řada historiků usuzuje, že darování Pardubic - Pardubiček zdejšímu klášteru cyriaků roku 1332 má souvislost se vznikem (založením) města.⁵⁶⁾ Nepochybně pravem! Těžko si totiž představit, že by Arnošt z Hostýně daroval cyriakům vesnici ve svém sídle, která tehdy tvořila jednu z nejdůležitějších částí malého pardubického panství, kdyby v té chvíli neměl jinou, souměřitelnou náhradu - a tou bylo právě založené (resp. zakládáné) městečko. Soudím spolu s řadou dalších historiků, že lokaci

⁵⁵⁾ K listině a jejímu dochování viz F. Šebek: Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu - pobočka Pardubice, 1990, s. 1-5.

města je třeba spojit nejspíše s rokem 1332. Jestliže existovaly, nebo se začaly vytvářet v roce 1332 „Pardubice - město nové“, stačilo k vymezení darované části Pardubic specifikovat, že jde o vesnici. Tehdy byl totiž, zdá se, završován onen již výše naznačený proces proměny původního velkého katastru Pardubic na dva samostatné sídlištní celky, na vesnici a městečko. Dozvukem naznačeného procesu byl potom vývoj pojmenování obou od té doby samostatných částí původních, rozsahem katastru velkých, Pardubic, až se přirozenou cestou ustálilo označení Pardubice a Pardubičky.

IV.

Komentovaná studie M. Ježka je nesporně přínosem, nejen prezentací výsledků archeologického výzkumu kostela sv. Bartoloměje (ty ostatně Ježek publikuje v několika dalších statích, daných do tisku nebo nyní již vytištěných), ale i tím, že jím nastíněná představa o vývoji Pardubic ve 13. až první polovině 14. stol. podněcuje potřebu precizace výkladu dochovaných pramenů, odkrývá nové úhly pohledu na ně, zvýrazňuje potřebu dalšího analytického zkoumání některých jevů. Vězme, že každá věcná polemika je kořením badatelského snažení.

Z toho, co bylo výše konstatováno, zřetelně vyplývá, že nemohu souhlasit s datováním zahájení výstavby dnešního kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích po roce 1515. Kostel v té době nesporně stál a s jeho výstavbou se nejspíše začalo na počátku 16. stol. Považuji za velmi pravděpodobné, že původní kostel sv. Bartoloměje s cyriackým klášterem stál někde v okolí nynější stavby, nikoliv v Pardubičkách, jak tvrdí M. Ježek. Z dochovaných pramenů nevyplývá, že jediné osídlení na katastru Pardubic před založením města (před r. 1340, nejspíše kolem r. 1332) představuje sídliště v dnešních Pardubičkách. Naopak lze z nich odvodit, že ještě na přelomu 13. a 14. stol. se pod názvem Pardubice (bez rozlišujících přívlasků) rozumělo území od kostela sv. Jiljí v dnešních Pardubičkách až k panskému sídlu v místech zámku. Je důvodné předpokládat, že i v okolí panského sídla, brodu přes Labe s celnicí a patrně i kláštera se postupně rozvíjelo osídlení. Rostoucí význam těchto míst podtrhla zmíněná lokace poddanského městečka.

⁵⁶⁾ A. Sedláček kladl vznik města již do doby kolem r. 1330 (A. Sedláček: Místopisný slovník. Praha 1908, s. 682, dokonce uvažuje o době kolem roku 1320, avšak vychází z chybných předpokladů). Souvislost darování Pardubiček r. 1332 se založením města naznačuje i J. Tichý: Byly Pardubice založeny či povýšeny?, ČČH 46, 1940, s. 256. Vznik města s r. 1332 spojuje řada dalších badatelů, naposledy např. též. Z. Hledíková: Řád křižovníků s červeným srdcem, c.d., s. 214.

Anmerkungen zu der ältesten Geschichte von Pardubice (Zusammenfassung)

Der Autor polemisiert gegen die Schlußfolgerungen, die in einem Aufsatz „Zur Lage des Dorfes „Pordobicz“ von Martin Ježek vorgelegt wurden.

Auf Grund der schriftlichen Quellen bringt der Autor die Beweise ein, daß die St. Bartholomäus-Kirche in Pardubice am Anfang des 16. Jahrhunderts (vor dem Jahre 1515) erbaut wurde, und nicht später, wie es Martin Ježek behauptet.

Der Autor weist weiter nach, daß irgendwo in der Umgebung von diesem Bau sich die ursprüngliche Kirche und das Kloster der Cyriaken befanden, es war das Kloster, das in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts gegründet und im Jahre 1421 zerstört wurde.

Weiter führt der Autor die Gründe an, die die Lage des Klosters der Cyriaken in dem dem späteren Dorf Pardubičky ausschließen.

Durch eine umfangreiche Quellenanalyse weist der Autor nach, daß noch um die Wende des 13. und 14. Jahrhunderts Pardubice („Pordobicz“) einen großen Umkreis („Kataster“) bildete, in dem konzentrierte sich die Besiedlung zu zwei Siedlungspunkten, und zwar zu der St. Egidius-Kirche, wo eine Dorfsiedlung entstand, heute Pardubičky genannt, und zu dem Herrnsitz (wo sich das heutige Schloß befindet) an der Elbefurt, unweit von dem Kloster der Cyriaken. In diesem Teil des Umkreises von Pardubice entstand um das Jahr 1332, doch sicher vor dem Jahre 1340, die Stadt des Grundherrn, „Pordubycz“ der Urkunde aus dem Jahre 1340, heute Pardubice.